

8. Sheremet, M. K. & Kondukova, S. V. (2010). Osoblyvosti movlennievoho rozvytku ditei z RDA [Peculiarities of speech development of children with early infantile/childhood autism]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriya: Sotsialno-pedahohichna*. № 15. 102–106. [in Ukraine].

УДК 373.2.035:316.772.4-056.264]:316.46

Інна Баранець,

доктор філософії, доцент

e-mail: inessaibk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4972-6510

Researcher ID: IUP-4671-2023

Scopus ID: 57826035300

Inna Baranets,

Doctor of Philosophy, Associate Professor

Наталія Пахомова,

доктор педагогічних наук, професор

e-mail: nataliypng24@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8332-8188

Scopus ID: 57408163100

Natalia Pakhomova,

doctor of pedagogical sciences, professor

Полтавський національний педагогічний університет імені

В. Г. Короленка,

м. Полтава, Україна, кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine,

department of special and inclusive education

Валентина Волошина,

практичний психолог

e-mail: voloshyna.vgp.np@gmail.com

Valentina Voloshyna,

practical psychologist

Комунальний заклад «Розсошенський заклад дошкільної освіти (дитячий-садок) «Яблунька» Щербанівської сільської ради Полтавського району Полтавської області

Communal institution «Rossoshensky pre-school education institution (kindergarten) «Yablunka» of the Shcherbaniv village council of the Poltava district of the Poltava region

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО ЛІДЕРСТВА В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE WITH MOTOR ALIAS AS A PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL LEADERSHIP IN THE EDUCATIONAL SPACE

Анотація. У статті представлено розгорнутий аналіз стану вивчення проблеми формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення, зокрема моторною алалією. Здійснено порівняння та систематизацію сучасних літературних джерел галузі спеціальної освіти і психології в напрямі формування у дітей старшого дошкільного віку комунікативної компетентності як передумови успішного лідерства в освітньому просторі. Метою статті є визначення напрямів та психолого-педагогічних умов успішної організації процесу формування комунікативних умінь у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією як передумови виховання у дитини лідерських якостей. Для досягнення мети було використано такі методи дослідження, зокрема: аналіз, порівняння та систематизація сучасних науково-методичних,

вітчизняних та зарубіжних літературних джерел галузі спеціальної освіти і психології. Проблема лідерства в освітньому просторі у статті висвітлена як міждисциплінарна, оскільки потребує врахування психологічних особливостей і особистісного потенціалу дітей для результативної комплексної психолого-педагогічної допомоги. Визначені напрями для успішної організації процесу формування комунікативних умінь у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією, що покликані забезпечити максимальну ефективність корекційно-розвиткового процесу. Обґрунтовано доцільність реалізації організаційно-педагогічних, загальнодидактичних і педагогіко-технологічних умов у процесі формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією. Визначено спеціально-методичні умови, які сприятимуть ефективній психолого-педагогічній діяльності, зокрема: когнітивні, нейролінгвістичні, комунікативно-інтерактивні.

Ефективність командної роботи має спрямувати психолого-педагогічну підтримку даної категорії дітей на переорієнтацію з процесу на результат в діяльнісному вимірі, змістити акценти з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток у дітей здатності практично діяти у будь-якій комунікативній ситуації, встановлювати контакти з оточуючими, бути ініціатором розмови, вміння спілкуватися на різні теми, бути лідером.

Ключові слова: комунікативна компетентність, діти старшого дошкільного віку із моторною алалією, лідерство в освітньому процесі.

Abstract. The article presents a detailed analysis of the state of studying the problem of the formation of communicative competence in older preschool children with severe speech disorders, in particular, motor alalia. A comparison and systematization of modern literary sources in the field of special education and psychology was carried out in the direction of the formation of communicative competence in older preschool children as a prerequisite for successful leadership

in the educational space. The purpose of the article is to determine the directions and psychological-pedagogical conditions for the successful organization of the process of forming communicative skills in older preschool children with motor alalia as a prerequisite for the development of leadership qualities in children. To achieve the goal, the following research methods were used, in particular: analysis, comparison and systematization of modern scientific and methodological, domestic and foreign literary sources in the field of special education and psychology. The problem of leadership in the educational space is highlighted in the article as an interdisciplinary one, as it requires taking into account the psychological characteristics and personal potential of children for effective comprehensive psychological and pedagogical assistance. The directions for the successful organization of the process of formation of communicative skills in older preschool children with motor alalia are determined, which are designed to ensure the maximum effectiveness of the corrective and developmental process. The expediency of implementing organizational-pedagogical, general didactic and pedagogical-technological conditions in the process of forming communicative competence in older preschool children with motor alalia is justified. Special-methodical conditions have been defined that will contribute to effective psychological and pedagogical activities, in particular: cognitive, neurolinguistic, communicative and interactive.

The effectiveness of teamwork should direct the psychological and pedagogical support of this category of children to a reorientation from the process to the result in the activity dimension, shift the emphasis from the accumulation of normatively defined knowledge, abilities and skills to the formation and development of children's ability to act practically in any communicative situation, establish contacts with others, to initiate a conversation, to be able to communicate on various topics, to be a leader.

Key words: communicative competence, older preschool children with motor alalia, leadership in the educational process.

Актуальність дослідження. Важливою умовою забезпечення високої якості та ефективності освітнього процесу є формування у дітей лідерських якостей, виховання лідера в колективі, активної особистості, яка здатна вирішувати складні завдання, що визначають її особисту долю та впливають на колектив чи країну в цілому.

У контексті гуманістичних тенденцій розвитку спеціальної освіти сучасне варіативне навчання передбачає реалізацію програм як корекційно-логопедичного навчання і виховання дітей із порушеннями мовлення, формування комунікативної компетентності у дітей із моторною алалією, так і особистісного розвитку цих дітей, зокрема формування лідерських якостей. Відтак, в умовах реального часу перед педагогами стоїть нелегке завдання організації корекційно-розвиткової роботи, що потребує від фахівця переорієнтації напрямів його професійної діяльності, ще більш тісної співпраці із суміжними спеціалістами, розроблення інноваційних стандартів, першочергово пов'язаних з реалізацією комплексного підходу до подолання проблеми.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показує, що процес формування лідерських якостей був об'єктом багатьох наукових досліджень, які доводять його важливість та актуальність. Педагоги та психологи і сьогодні привертають увагу до проблеми лідерства як необхідної особистісної якості. У сучасних зарубіжних дослідженнях лідерство розглядається у працях таких вчених, як Б. Басьо, В. Бенніс, К. Берда, К. Бланшар,

Ж. Блондель, Е. Богардус, М. Вебер, Ю. Джайнота, Д. Дженнінгс, К. Левін, Д. МакГрегор, Б. Митчел, М. Мемфорд, Дж. Морено, Р. Стогдилл, Р. Такер, К. Фідлера, М. Х'юстона, П. Херсі, Р. Хаус, С. Хук, А. Херманн та багато інших. Педагогічний аспект проблеми лідерства висвітлений у працях вітчизняних й зарубіжних педагогів минулого (Д. Дьюї, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, С. Шацького та ін.), які вивчали динаміку розвитку педагогічного колективу, виховання лідерів та організацію самоврядування в колективі (Мельнікова, 2012).

Особливої актуалізації набуває питання формування лідерських якостей у дітей із тяжкими порушеннями мовлення, зокрема моторною алалією. Ряд досліджень, присвячених вивченню проблеми подолання тяжких порушень мовлення у дітей, засвідчують, що успішність даного процесу залежить від напрямів корекційної роботи з урахуванням індивідуального потенціалу дитини (Баранець & Пахомова, 2020).

На думку І. Кравченко (2013), за індивідуальним підходом треба враховувати структуру дефекту, вторинні відхилення, наявність ускладнень, стан аналізаторів, психомоторний розвиток, індивідуальні особливості пізнавальних процесів, зону актуального та найближчого розвитку, самооцінку, ставлення дитини до власного дефекту, компенсаторні можливості, особливості емоційної сфери та характерологічні особливості.

Відтак, дослідження провідних учених галузі спеціальної освіти і психології, постійно збагачуючи науку новими емпіричними даними, розкривають особливості корекційно-

розвиткової роботи з дітьми із тяжкими порушеннями мовлення. Однак поза увагою дослідників залишається створення та реалізація спеціальних психолого-педагогічних умов, що визначатимуть ефективність процесу формування комунікативної компетентності у дітей із моторною алалією і сприятимуть формуванню лідерських якостей означеної категорії дітей.

У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження є визначення напрямів та спеціальних психолого-педагогічних умов успішної організації процесу формування комунікативних умінь у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією як передумови подальшого успішного лідерства в освітньому процесі.

Методи дослідження. Для досягнення мети було використано аналіз, порівняння та систематизацію сучасних науково-методичних, вітчизняних та зарубіжних літературних джерел галузі спеціальної освіти і психології.

Результати дослідження. Сучасна українська педагогічна думка традиційно чимало уваги приділяє проблематиці патріотичного виховання й формування патріотичних почуттів. Василь Сухомлинський наполягав на тому, що патріотичне виховання доцільно здійснювати на національних цінностях любові до рідної землі, народу й Батьківщини, до мови та культури. Період дошкільного дитинства є найбільш сприятливим для формування та розвитку у дитини таких важливих компетентностей, що стануть підґрунтям успішної учнівської діяльності (Алфімов, 2010; Сушик, 2013). Водночас формування комунікативної компетентності дошкільників, що наразі

розглядається через призму формування зв'язного мовлення (діалогічного і монологічного), недостатньо підкреслює важливість розвитку комунікативної діяльності за окремим напрямом педагогічної роботи та створює перешкоди для ефективної корекційно-розвиткової роботи, що набуває особливого значення під час роботи з дітьми із тяжкими порушеннями мовлення.

Відтак, дослідження мовленнєвої діяльності дітей із моторною алалією свідчать, що останні належать до чисельної групи з обмеженими психофізичними можливостями, проте ці діти мають збережений розумовий розвиток й функціональність аналізаторних систем. За психолого-педагогічною класифікацією – це діти із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ). Для них вільне володіння комунікативними знаннями, вміннями та навичками – це можливість особистісного розвитку й соціальної адаптації. Зазначимо, що саме комунікативна компетентність дає змогу дитині старшого дошкільного віку успішно вступати у різного роду (вербальні та невербальні) контакти для вирішення комунікативних і пізнавальних задач (сприйняття і передавання вербальної інформації), сприяє засвоєнню відповідних знань, формуванню умінь та навичок, що забезпечують ефективне здійснення комунікативно-мовленнєвого процесу, формування лідерських якостей. У зв'язку з цим останнім часом актуалізується проблема формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку з нормотиповим та порушеним мовленнєвим розвитком як передумови успішного

мовленнєвого розвитку та пізнавальної активності у цілому. Про це свідчать праці А. Богуш, Л. Вавіної, Л. Калмикової, І. Мартиненко, Н. Пахомової, Т. Піроженко, Н. Савінова, Т. Сак, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Трофименко, М. Шеремет, Д. Шульженко та інших. Особистісний розвиток дітей з моторною алалією, психологічні особливості пізнавальних процесів розглядали в своїх роботах В. Орфінська, Н. Трауготт, Г. Парфьонова, Н. Січкачук, Є. Соботович, В. Тищенко, М. Шеремет та інші.

Досліджуючи причини виникнення невротичних рис характеру у дітей з моторною алалією, науковці пов'язують їх з несприятливими соціальними умовами, з недоброзичливим ставленням до дитини зі сторони дорослих і однолітків. Вчені відзначають особливу участь дорослого в процесі становлення спілкування в дитячому віці: він є і прикладом, і зразком, забезпечує емоційну підтримку та реалізацію спільної діяльності. На важливій ролі комунікативної діяльності в психічному розвитку дитини неодноразово наголошували А. Богуш, Н. Пахомова, Т. Піроженко, Н. Савінова, М. Шеремет та інші. На думку вчених, позитивний вплив комунікативної діяльності простежується у всіх сферах психічного життя дитини: від процесів сприйняття до становлення особистості та самосвідомості. Проблему взаємозв'язку мовлення і пізнавальної сфери особистості розглядали у своїх працях зарубіжні науковці J. Field, R. Jeckendoff, R. Langacker та інші.

Загальна риса особистості дітей із тяжкими порушеннями мовлення, на думку дослідників (Н. Пахомової, Л. Трофименко, М. Шеремет, С. Коноплястої та ін.), полягає в тому, що мовленнєве порушення створює особливе становище у всіх дітей, незалежно від виду та ступеня порушення. Відхилення у розвитку викликають, передусім, порушення в комунікативній діяльності, що значно ускладнює їх мовленнєве спілкування та стає перепорою до ініціативності у комунікативній діяльності, а відтак і формування лідерських якостей в означеній категорії дітей.

Однією із передумов успішного лідерства, зокрема виховання лідера-патріота, на нашу думку, є формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Воно розглядається нами як індивідуальна характеристика комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини, що залежить від наявності в індивіда певних особистісних комунікативно-мовленнєвих здібностей, які характеризують його обізнаність, умілість, вправність у здійсненні комунікативної діяльності. Це виявляється під час діагностування якісних змін складових мовлення з їх невербальними проявами, комунікативних навичок у різних формах інтерактивної комунікації (Баранець & Пахомова, 2020).

Відтак, сучасні реалії потребують від педагога створення спеціальних психолого-педагогічних умов, які сприятимуть реалізації, заздалегідь визначених, пріоритетних напрямів освітнього процесу, зорієнтованих на виховання лідера в освітньому просторі через призму формування у них здатності до

ефективної взаємодії у спілкуванні, їх комунікативної компетентності.

Отже, на даному етапі вважаємо за необхідне зазначити основні напрями та психолого-педагогічні умови успішної організації процесу формування комунікативних умінь у дітей старшого дошкільного віку, що дає можливість створити сучасну науково обґрунтовану базу для формування їх комунікативної компетентності як передумови успішного лідерства в освітньому процесі.

Визначені психолого-педагогічні умови формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією покликані забезпечити максимальну ефективність корекційного процесу, зокрема організаційно-педагогічні умови, головною з яких є створення навчально-корекційного й комунікативного середовища; загальнодидактичні – наступність, етапність і системність у змісті корекції і формування комунікативної компетентності, здійснення диференційованого підходу з урахуванням характеру та форми алалії, реалізація комплексного підходу командою спеціалістів (логопедом, психологом, дефектологом, вихователем, дитячим неврологом); педагогіко-технологічні умови – психолого-педагогічне й логопедичне діагностування (стартове, поточне, фінішне) дитини як основа організації формування комунікативної компетентності у дітей із моторною алалією.

Серед спеціально-методичних умов, які сприятимуть логопедичній роботі, на особливу увагу заслуговують когнітивні

(спрямовані на засвоєння моделей поведінки в конфліктній ситуації формування вміння ефективно взаємодіяти у групі, вміння передавати і розуміти емоційний стан співрозмовника), нейролінгвістичні (сприяти розвитку міжпівкульної взаємодії шляхом нейролінгвістичного програмування мовленнєвого висловлювання, кінезіотерапії) та комунікативно-інтерактивні (спрямовані на формування навичок вислухати іншого, підтримати розмову, брати участь у колективному обговоренні, чітко висловлювати власні думки).

Крім названих зовнішніх, об'єктивних, нами виділено внутрішні, суб'єктивні педагогічні умови формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією. До них відносимо: усвідомлення кожною дитиною необхідності проведення спеціальної корекційно-логопедичної роботи, установка на позитивні зміни; самоаналіз і адекватна самооцінка власних можливостей; вироблення мотиву та потреби особистості у мовленнєвій комунікації; прагнення до досягнення ефективного розвитку комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей, що реалізується через міжособистісне спілкування у повсякденному житті дитини.

Основними напрямками успішної організації процесу формування комунікативних умінь у дітей старшого дошкільного віку визначено:

– створення сприятливих соціальних умов для комунікативного розвитку дитини, що допомагатимуть формуванню вміння взаємодіяти, співпрацювати, розуміти,

самореалізовуватися в соціумі серед ровесників, молодших і старших за віком дітей;

– стимулювання та розвиток зв'язного мовлення як основи комунікації. Розкриваючи особливості цього напрямку, треба наголосити, що одним із головних завдань мовленнєвого, зокрема комунікативного розвитку дітей, є формування зв'язного монологічного мовлення, яке порівняно з діалогічним потребує більшої довільності, усвідомлення, самоконтролю, значних розумових зусиль для побудови висловлювання;

– стимулювання та розвиток комунікативної діяльності на всіх етапах формування, що сприяє розвитку особистості дитини, яка має сформовані необхідні життєві навички позитивної ефективної взаємодії з близьким оточенням та може адаптуватися і творчо застосувати їх у нових ситуаціях, у ситуаціях невизначеності або непорозуміння з іншими, роблячи вибір щодо своїх дій на основі морально-вольових якостей та цінностей, організованості, дисциплінованості, самостійності, відповідальності, наполегливості в досягненні позитивних цілей;

– забезпечення емоційної підтримки та реалізації спільної комунікативної діяльності, доброзичливе відношення до дитини зі сторони дорослих і однолітків, що формують позитивну картину світоглядних морально-етичних уявлень про себе та навколишній світ, уміння аналізувати та диференціювати такі моральні поняття, як «доброта», «чуйність», «справедливість», «дружба», «чесність», «товариськість» тощо;

– цілеспрямоване формування та розвиток у дітей як мовленнєвої функції, так і пізнавальної сфери, що не лише має вагомий вплив на процес становлення особистості, а й впливає на формування його комунікативних навичок. Адже спілкування у психічному розвитку дитини має вирішальне значення, оскільки збагачує зміст дитячої свідомості, сприяє набуттю дитиною нових знань і умінь (О. Запорожець, М. Лісіна та ін.). При недостатньому спілкуванні дитини з дорослими і однолітками темп розвитку її мовлення та інших психічних процесів уповільнюється;

– становлення та диференціювання позитивної комунікативної мотивації, яка детермінується взаємодією з партнером. Адже серед недоліків, що зумовлюють труднощі у спілкуванні дітей в колективі, є відсутність у них комунікативної мотивації, що спричинює несформованість комунікативних здібностей, умінь і навичок міжособистісного спілкування та комунікативної компетентності в цілому. Однак створенню позитивної комунікативної мотивації зазвичай сприяють зовнішні умови, різноманітні навчальні матеріали, які можуть здійснити позитивний емоційний вплив на комунікативний процес. Відтак, такі зовнішні стимули не завжди можуть перетворитися на внутрішні мотиви до спілкування. І хоч названі мотиваційні фактори самі по собі дієві й важливі, вони не є достатніми для формування стійких інтересів до спілкування та комунікативної діяльності загалом. Вважаємо, що для того, щоб мотивація була дійсно високою, необхідне усвідомлення дитиною життєвої

необхідності у спілкуванні, яке за наявності зрозумілих і реально діючих мотивів приведе до жаги у набутті нових знань, потреби у їх засвоєнні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, одна з найважливіших характеристик людини майбутнього, яку ми формуємо сьогодні, це уважне, чуйне ставлення до всього, що її оточує. У цьому контексті доречним є висновок, що уважна до оточення, відповідальна особистість, яка відчуває себе лідером, яка має сформовані комунікативні уміння і навички для ефективної взаємодії у суспільстві, ніколи не пройде повз негаразди іншого, не залишить свою країну у біді. Водночас застосування основних напрямів та спеціальних психолого-педагогічних умов в організації процесу формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією має спрямувати педагогічну роботу на переорієнтацію з процесу на результат в діяльнісному вимірі, змістити акценти з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток у дітей здатності практично діяти у будь-якій комунікативній ситуації, встановлювати контакти з оточуючими, бути ініціатором розмови, вміти спілкуватися на різні теми, бути лідером.

Подальших розвідок потребує вивчення спеціальних психолого-педагогічних умов формування комунікативної компетентності у дітей молодшого шкільного віку із моторною алалією як важливої лідерської якості в учнівському середовищі, з урахуванням та адаптацією вище визначених напрямів роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранець, І.В., & Пахомова, Н.Г. (2020). Особливості порушення комунікативних вмінь у дітей старшого дошкільного віку з порушенням мовлення. *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова* : зб. наук. праць нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова М-ва освіти і науки України, Київ, 19, 19–24.
2. Алфімов, Д.В. (2010). Виховання лідерських якостей школярів у сучасній загальноосвітній школі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 4, 3–14
3. Єфімова, С.М., & Королюк С.В. (2012). Лідерство та інклюзивна освіта : навч.-метод. посіб./ за заг. ред. Колупаєвої А. А. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди».
4. Кравченко, І.Л. (2013). Загальна структурно-функціональна модель центрів медично-соціальної реабілітації дітей з фізичними вадами. *Архітектурний вісник Київського національного університету будівництва і архітектури*. 1, 53–60.
5. Мельнікова, О.В. (2012). Проблеми патріотичного виховання сучасної молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2, 83-89
6. Сушик, Н. (2013). Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 110–115

REFERENCES

1. Baranets, I.V., & Pakhomova, N.H. (2020). Osoblyvosti porushennia komunikatyvnykh vmin u ditei starshoho doshkilnoho viku z porushenniam movlennia [Peculiarities of the development of communicative skills and children of the next preschool age with speech delay]. *Naukovyi chasopys Nats. ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova* : zb. nauk. prats nats. ped. un-t imeni M. P.

Drahomanova M-va osvity i nauky Ukrainy, Kyiv, 19, 19–24. [in Ukrainian].

2. Alfimov, D.V. (2010). Vychovannia liderskykh yakostei shkoliariv u suchasniy zahalnoosvitniy shkoli [Education of children in high-quality schools and secondary schools]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. 4, 3–14. [in Ukrainian].

3. Yefimova, S. M., & Koroliuk S. V. (2012) *Liderstvo ta inkluzyvna osvita [Leadership and inclusive education]: navch.-metod. posib./ za zah. red. Kolupaievoi A. A.* Kyiv : TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady». [in Ukrainian].

4. Kravchenko, I.L. (2013) *Zahalna strukturno-funktsionalna model tsestriv medychno-sotsialnoi reabilitatsii ditei z fizychnymy vadamy [General structural and functional model of centers for medical and social rehabilitation of children with physical disabilities].* *Arkhitekturnyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu budivnytstva i arkhitektury*. 1, 53–60. [in Ukrainian].

5. Melnikova, O.V. (2012). *Problemy patriotychnoho vykhovannia suchasnoi molodi [Problems of patriotic education].* *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. 2, 83-89. [in Ukrainian].

6. Sushyk, N. (2013). *Teoretychni osnovy formuvannia liderskykh yakostei uchnivskoi molodi [Theoretical methods of washing children's eyes of young people.].* *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Lutsk, 110–115. [in Ukrainian].